

Scherp

Amsterdam een eeuw geleden, een fotoboek door P. Scherpenisse.

Frans Schouten

Een voorbeeldige vormgeving.

Onlangs verscheen bij uitgever Terra Lannoo BV te Arnhem een fraai uitgegeven fotoboek over het veranderend Amsterdam tussen 1905 en 1913. Het boek *Amsterdam een eeuw geleden* vermeldt geen jaar van uitgave. Laten we het houden op 2009. Ik heb begrepen dat de auteur Peter Scherpenisse het werk heeft samengesteld uit het archief van zijn grootvader, de stadsfotograaf J.L. Scherpenisse en de afbeeldingen voorzien van verklarende teksten. De voorbeeldige vormgeving en de overzichtelijke indeling der hoofdstukken maken het tot een genoegzaam dit boek door te bladeren. De deskundige fotografie, naar het leven geknipt, brengt de lezer meteen midden in een boeiend Amsterdams stadsleven uit de eerste jaren van de 20e eeuw. Het eerbewijs dat Peter Scherpenisse brengt door de uitgave van diens stadsfoto's, maakt de kleinzoon tot een bevoorrecht mens, een bewonderaar van zijn voorvader en van zijn vaderstad

beide.

Een overzichtelijke indeling.

De indeling in 9 hoofdstukken maakt het mogelijk dat dezelfde locaties op verschillende bladzijden terugkomen, telkens genomen uit een andere gezichtshoek of in een andere functie van de openbare ruimte. Zo vinden we de Dam het Damrak terug in de hoofdstukken 1, 2, 3, 5, 9, respectievelijk bij *Beroemde plekken; Veranderingen in de stad; Economische omstandigheden; Beroepen; Amsterdam en de Oranjes.*

Wisselende kwaliteit van de teksten.

Zo goed er is nagedacht over vormgeving, ordening en indeling van de stof, zo wisselend van kwaliteit zijn de begeleidende teksten. Dat is te bejammeren omdat de jongere generaties die dit boek raadplegen, soms met een ondoelmatige 'Wikipedia kennis' worden opgescheept. Er gaat toch niets boven de objectieve feiten. Dat geeft de lezer de ruimte om er zijn eigen verhalen bij te bedenken. De auteur geeft een lijst van geraadpleegde literatuur en enkele websites. Het ziet er niet naar uit dat deze bronnen van informatie grondig zijn gelezen en

begrepen bij de samenstelling van dit boek. Laat ons nu dus omzien naar die onderwerpen die door een weinig precieze tekst tot misverstanden kunnen leiden.

Beurspoortje: in Hoofdstuk 1, *Beroemde plekken*, p. 23.

De tekst spreekt van de doorgang van het Beursplein naar de Dam, 'waarop ooit de Beurs van Hendrick de Keijser heeft gestaan'. Men moet dan wel denken dat het Beurspoortje zou leiden naar de Beurs van Zocher of naar de Beurs van Berlage aan de andere zijde van de Dam. En dat leidt dus onvermijdelijk tot verwarring. Tussen Dam en Rokin bevond zich een rij huizen met slechts twee smalle doorgangen. Aan de kant van de Nes was de doorgang van het Beurspoortje. Aan de andere zijde scheidde de Beurssteeg deze rij huizen van een aantal panden tot aan de Kalverstraat. Het gehele gebied tussen Beurssteeg (later Beursstraat) en Kalverstraat is later gesloopt en kennen we nu als het grote gebouw van Peek & Cloppenburg (1914, architect A.J. Joling). Aan de Damzijde stond de huizenrij tussen ongeveer Nes en Beursstraat bekend als Vijgendam. Maar aan de Rokinzijde stond dan de oude

Beurs van Hendrick de Keijser, in 1838 wegens bouwvalligheid gesloopt. Een kleine situatieschets had in een oogopslag het overzicht kunnen geven. Een verwijzing naar Hoofdstuk 2 *Veranderingen in de stad*, p. 36 zou het eenvoudiger en begrijpelijker hebben gemaakt. Daar zien we de afbraak van de historische en karakteristieke huizenrij tussen Dam en Rokin in volle gang. Er staat duidelijk dat de ruimte tussen het water van het (toen nog niet gedempte) Rokin en de afsluitende huizenrij naar de Dam, het Beurspleintje werd genoemd. Een herinnering aan de in 1838 gesloopte Beurs van Hendrik de Keijser waarover we hierboven schreven. Een van de vele foto's die het boek een interessant reportage karakter geven. Het is om het onherroepelijk maar wellicht te vermijden verlies een tot droefheid stemmend en waardevol tijdsdocument.

Hoofdstuk 1, *Beroemde plekken*, pp. 16-17: *Koninklijk Paleis, Raadhuisstraat*.

De foto's op de pp. 16/17 sluiten goed bij elkaar aan. We zien achtereenvolgens het laatste deel van de Raadhuisstraat aan de achterzijde van het Koninklijk

Paleis; op p. 17 volgt dan het deel tussen Singel en Keizersgracht naar de Westermarkt toe. De genoemde gedempte 'Rozengracht' doet hier niet ter zake. Die strekte zich uit tussen Prinsengracht en Lijnbaansgracht. Tussen Singel en Herengracht bevond zich de in 1894/1895 gedempte Warmoesgracht. 'Het mooiste grachtje van Amsterdam', volgens de schrijfster Ina Boudier-Bakker die als kind enige jaren heeft gewoond bij de hoek van de Huiszittensteeg en Singel. Een deel van de huizenwand tussen Herengracht en Keizersgracht moest worden gesloopt om de doorgang naar de Westermarkt mogelijk te maken. Ook hier zou een kleine plattegrond schets een verhelderend overzicht hebben gegeven. Zie hiervoor *Geschiedenis van Amsterdam 1813-1900*, red. Remieg Aerts en Piet de Rooy, pp. 384-385.

Hoofdstuk 2, *Veranderingen in de stad*, p. 34, *Parkschouwburg*.

De indrukwekkende foto van de Parkschouwburg in 1909 verdient een betere begeleidende tekst. Het theater stond op de plaats van de in 1882 gesloopte Parkzaal, in het zogenaamde Park, tegenwoordig bekend als het Wertheim-

plantsoen. De Parkschouwburg werd geopend op 1 mei 1883 bij gelegenheid van de opening van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling.

Er was geen sprake van onenigheid tussen de leden van het Parkschouwburg orkest en directeur De Groot ten tijde van de oprichting van het Concertgebouw-orkest, waardoor het orkest bevreemdelyk uiteenviel. Evenmin was de exotische inrichting van de Schouwburg 'heel apart voor die tijd', zoals de auteur wil. Oosterse, resp. oriëntaalse elementen waren in de negentiende eeuw heel gewild in de literatuur, beeldende kunst en het theater. Laten we de feiten rangschikken. In 1886 richtte J.G. de Groot het Hollandsch Operette Gezelschap op, dat hij dra veranderde in het Hollandsch Opera-Gezelschap (dirigent S.J.H. de la Fuente, in 1888 opgevolgd door Cornelis van der Linden). In het seizoen 1890-91 volgt de naamsverandering in Nederlandsche Opera, waarna in maart 1894 een nieuwe naam verschijnt voor hetzelfde opera-ensemble: Nederlandsche Opera-Vereeniging. Hiermee vindt een eerder voorgenomen verhuizing plaats naar het Paleis voor Volksvlijt waarvan De

Groot inmiddels directeur is geworden. Maar Cornelis (Cees) van der Linden breekt met De Groot en vertrekt in de zomer van 1894 met een aantal solisten en een deel van het orkest naar de nieuw te openen Stadsschouwburg waar hij op 4 september debuteert met een succesvolle montage van Wagners *Rienzi*. De Groot blijft nog twee seizoenen met zijn nieuw aangevulde ensemble het Paleis bespelen. Als de Parkschouwburg achteruit gaat, komt dat uitsluitend door de concurrentie met het Paleis voor Volksvlijt en de in 1894 heropende Stadsschouwburg. Men wenste opera in de Parkschouwburg. Toneelvoorstellingen konden het publiek blijkbaar in onvoldoende mate binden. In 1903 werd het theater op last van de brandweer gesloten, waarna in het jaar 1911 de sloop van het gebouw volgde.

Hoofdstuk 3. *Economische omstandigheden*, p. 55, *Open Havenfront*.

Volgens auteur ging de Gemeenteraad in 1886 slechts accoord met de bouw van het Centraal Station indien het 'Open Havenfront' de bereikbaarheid van Prins Hendrikkade en Damrak

mogelijk zou blijven maken. Die lezing van de zaak kunnen we voegen bij de apocriefe boeken van de stads geschiedschrijving. Bij besluit van Thorbecke in de jaren Zestig was de aanleg van het Centraal Station al een regeringszaak geworden, ondanks de critiek van een aantal kamerleden. In het jaar 1875 gunde minister J. Heemskerk Azn het ontwerp aan bouwmeester Pierre Cuypers. In de jaren 1882 - 1889 vond de constructie plaats van het stations-eiland en het stationsgebouw. De constructie van een Centraal Station in het IJ stuitte jarenlang juist in Amsterdam op veel weerstand. De Gemeenteraad heeft zeker geen beslissende stem gehad in de besluitvorming, hoewel er in overleg aanpassingen hebben plaatsgevonden in het oorspronkelijke plan.

Overbodige teksten of ontbrekende informatie.

Op p. 11, *Dam en Damrak*, had vermeld moeten worden dat het Damrak, tot aan de demping van een deel in 1883, van oudsher 'Het Water' werd genoemd. Pagina 21 toont ons de schitterende en stemmige foto van de Oude Kerk en het Oudekerksplein. Deze afbeelding verdient echter

een zakelijker bijschrift. Het oudste kerkgebouw op deze plaats dateert van ongeveer het jaar 1300 dat in 1306 werd ingezegend. De kerk werd in 1396 toegewijd aan de H. Nicolaas, patroon van de stad. Er is lange tijd gebouwd en verbouwd aan het bedehuis dat in 1578 een bestemming kreeg voor de reformatorische eredienst. Van wezenlijk belang is het te weten dat Jan Pieterszoon Sweelinck jarenlang als organist aan de Oude Kerk was verbonden.

In hoofdstuk 6, Communicatie, p. 97, Telefoon, is de tekst over telefoneren volkomen misplaatst. Het straatbeeld toont een groep kinderen in de 1e Jan Steenstraat uit het jaar 1912 zonder dat er sprake is van iets dat met telefoneren te maken heeft. Wel moet worden gezegd dat het een prachtige foto betreft, met de sfeer van het toevallige, het onherhaalbare ogenblik. Een rasfotograaf heeft hier zijn kans gegrepen. In hetzelfde zesde hoofdstuk bewonderen we alweer een buitengewoon knappe foto uit 1912. Het betreft de Blooker Cacao fabrieken met naast gelegen panden.

Maar waarom heeft de auteur

hier niet plaats en adres vermeld? Peter-Paul de Baar schreef het artikel Manhattan aan de Amstel in Ons Amsterdam 46e jrg. no. 3, 1994, pp. 58-62. Daarin kan men lezen dat de cacao-fabriek van Blooker sinds 1886 was gevestigd aan de Omval. De eigenlijke fabriek bevond zich op de plaats waar thans het gebouw van de Postbak is gekomen. Dat zal ongetwijfeld nu weer anders heten, maar men moet dat situeren vlak achter het Amstelstation. De karakteristieke gebouwen op de foto met de Blooker reclame en het torentje stonden daartegenover op het terrein van de Omval. De fabriek werd in 1971 gesloopt, en de gebouwen op de schitterende sfeervolle foto vonden het einde ca. 1992.¹

Hoofdstuk 8 behandelt Vrije tijd en cultuur. Uitspanning Halfweg 't Kalfje, p. 129, moet niet verkeerd worden gehouden voor de vermaarde, eeuwenoude Uitspanning Het Kalfje op de hoek van Het Kleine Loopveld (Kalfjeslaan).

¹ Ik herinner me nog altijd zowel de plek, met het leuke ophaalbruggetje, de fraaie -ook gesloopte- villa en uiteraard het bij ons thuis spreekwoordelijke 'Half elf Blookertijd'. (Gerard van der Leeuw)

Dat door de Amsterdammers bij mooi weer druk bezochte établissement is tot verdriet van velen gesloopt in december 1966. (Ons Amsterdam 19e jrg. 1967 no. 1, p. 9). Dichtbij, aan de overzijde van de Kalfjeslaan staat nog steeds het eveneens druk bezochte café Het Kleine Kalfje, met een aangenaam terras boven het Amstelwater. Halfweg 't Kalfje bevond zich weliswaar ook aan de Amstel, maar meer stadwaarts, schuin tegenover De Omval, dichtbij de Nieuwe Wandelweg en Zorgvlied. (A.E. d'Ailly, *Wandelingen om Amsterdam*, Amsterdam z.j. [1929?] p. 34). De eigenaar, de heer Tammé onderhield een eigen bootdienst van de Rustenburgerstraat naar zijn Uitspanning. (H.J.M. Roetemeijer, *Haven-Stoomboot-Omnibusdienst*, in: *Ons Amsterdam* 23e jrg. 1971 no. 1, pp. 98-103). De stemming van de foto op p. 129 doet hevig verlangen naar dit voor altijd verdwenen paradijs. Auteur Scherpenisse had beter kunnen uitleggen hoe het zit met die verschillende 'Kalfjes', want de huidige generaties, voor zover de naam Het Kalfje nog een begrip voor hen is, plaatsen zijn foto op p. 129 nu onwillekeurig bij de Kalfjeslaan.

Naschrift.

Amsterdam blijft inspireren tot telkens weer nieuwe studies over de geschiedenis en de tegenwoordige staat van de Hoofdstad. Voegt het boek van Scherpenisse iets toe aan de stadsgeschiedenis dat van wezenlijk belang is? Die vraag dient zonder voorbehoud bevestigend te worden beantwoord. De fotograaf heeft het bijzondere van zijn tijd goed gezien en begrepen. Het veranderende en rusteloos veranderlijke van de stad heeft hij met een kennersblik vastgelegd. Het schept een groot contrast met de schijnbaar vredige, rustige sfeer van de afbeeldingen. En dat maakt deze verzameling juist zo uniek. Die combinatie van artistiek vakmanschap en een oog voor schijnbaar onbelangrijke en vluchtige in de meeste foto's is zeldzaam genoeg. Daarom moeten we ook Peter Scherpenisse, de kleinzoon van de fotograaf, prijzen voor deze uitgave, niet het minst vanwege de fraaie vormgeving. Neem die paar vreemde toelichtingen maar voor lief bij de aanschaf van dit aantrekkelijke prentenboek. Men zal toch nog een aantal aardige commentaren vinden bij sommige foto's. Laat het oog van de lezer vaak dwalen over de stadsterelen uit de vroege twintigste eeuw. Hopelijk is die liefhebber van het historisch stadsleven bestand tegen de aanblik van alles dat zo schoon en echt is geweest, maar ook zo onherroepelijk voorbij.

Amsterdam een eeuw geleden
door Peter Scherpenisse

Terra Lannoo

ISBN 978-90-5897-859-2

Prijs: € 24,95